

België / Belgique
P.B.
Antwerpen X
8/5572

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academici
driemaandelijks nr 108 september 2000

*"De waarheid ontspruit
veeleer aan de dwaling
dan aan de verwarring"*

Francis Bacon
Engels wijsgeer
1561-1626

Inhoud

Alles wel beschouwd	1
Ze zijn zo kleurrijk, meneer	3
Duitse christen-democraten weten van geen hout pijlen maken	15
Denken over grenzen (Edward William Said)	22
Zuid-Afrika: samenleven vereist een nieuwe grondwet	35
Werkelijkheidszin als roes	38

secretariaat: Vlamingdam 2
8000 Brugge - tel/fax 050/34 57 25
giro 000-0429238-13

verantwoordelijke uitgever: M. Storme
Passendalestraat 1A
2600 Berchem

Alles wel beschouwd

Frank Judo

De tijd van toen

Modes hoeven niet slecht te zijn. Op het eerste gezicht komen ze vaak wat lachwekkend over, maar ook hier: het hoeft niet echt. Dat geldt trouwens ook voor maatschappelijke modes.

Om een recent voorbeeld te nemen: het relativeren van "de verworvenheden van de staatshervorming" is zo'n maatschappelijke mode. De excellenties van de zittende regering en hun *maîtres à penser* in de krantenredacties houden ervan afstand te nemen van de oude leuze "wat we zelf doen, doen we beter". Niet zozeer omdat zij zouden oordelen dat we het zelf verknald hebben - die analyse moet eigenaardig genoeg nog toetaal beginnen - maar wel omdat ze het "beter" belangrijker vinden dan het "zelf". Het standpunt is op het eerste gezicht eigenaardig voor personen die de menselijke ontvoogding en het *sapere aude* hoog in het vaandel dragen, maar ook hier hoeft een eerste indruk ons niet te misleiden. Een gezonde aanval van politieke realiteitszin, kan enkel nuttig zijn in tijden van emocratie en *Prinzipienreiterei*.

De hele vraag is dus, aldus de *New Wave* in het Belgische denken over federatie en deelstaten, wie het best geschikt is om bepaalde taken uit te voeren. Het lijkt wel Europa: het subsidiariteitsbeginsel wordt er nog net niet bijgehaald, maar de apothekersweegschaal kan wel nuttige diensten bewijzen als het erom gaat uit te zoeken wie het best een taak op zich kan nemen. Er is echter één groot verschil met het Straatsburgs-Brusselse proces van unificatie. Waar dat laatste proces onomkeerbaar is en in één richting moet verlopen (het *acquis communautaire*, weet u wel), lijkt het in België voortaan niet langer uitgesloten dat bevoegdheden, naargelang de noden van de tijd, heen en weer zullen reizen. Aldus - nogmaals - een deel van de heersende opinie.

Het bevreemdt een beetje dat deze opvatting vrij zorgeloos gecombineerd wordt met pleidooien voor homogenere bevoegdheidspakketten. Als morgen zou blijken dat het beroepsonderwijs het best op federaal niveau wordt georganiseerd, gezien de samenhang met de tewerkstelling, moet dan het hele onderwijs weer naar de Wetstraat verhuizen? Neen, zo'n opmerking getuigt natuurlijk van slechte wil: niemand denkt daaraan en

Het VVA ontstond begin deze eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Ieper, Kortrijk, Gent-Meetjesland, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Brussel, Leuven-Hageland, Campinia, Limburg en Denderland.

Algemeen secretariaat

Machteld LENOIR

adres: Vlamingendam 2, 8000 Brugge
tel/fax: 050/34 57 25
e-mail: vva@vlaca.org

Administratief secretariaat

Frank CEULEMANS

adres: Passendaelestraat 1 A, 2600 Berchem
tel: 03/366.18.50
fax: 03/366.60.45

de bevoegdheidspakketten moeten maar worden afgebakend volgens de noden van de tijd.

Vlaamsbewusteden hebben het nogal eens moeilijk met deze toon van de tijd. De vraag kan gesteld worden: waarom? Want als de tijd kan worden teruggezet, geldt dat ongetwijfeld in alle richtingen. Als refederalisatie van bevoegdheden mogelijk is, moet het ook mogelijk zijn dat - minstens op die domeinen - de waarborgen voor de nationale minderheden in het federale België minder stringent worden, hetgeen de efficiëntie van het bestuur enkel ten goede kan komen. Voor wat hoort wat, en in een gede-federaliseerde staat, in het gedroomde postfederalisme zal een numerieke meerderheid, van welke taalaanhangigheid dan ook, ongetwijfeld haar zin kunnen doordrijven. Of getuigt dit weer van onbegrip voor de diepere achtergronden van de - zonder enige twijfel - eigensoortige Belgische constructie?

Modeverschijnselen zijn soms lichtjes komisch, soms ook constructief. Ze hebben in alle geval één ding gemeen: ze gaan voorbij.

Ze zijn zo kleurrijk, meneer.

Prof. Matthias E. Storme

Guldensporenrede 2000 (Ronse, Kortrijk, Sint-Niklaas)

*De wereld die wij willen is een Vlaanderen
verlost van velerlei onvrijheid en bevoogding,
weer vaderhuis voor zijn verstrooide kinderen*

*De wereld die wij willen is Europa
uit zoveel eeuwen ongeduld verzameld
en toegezegd aan wie geen wanhoop kennen.*

(A. van Wilderode)

Hoogedelgestrenghe heer burgemeester,

Waarde landgenoten,

11 juli is de Feestdag van de Vlaamse Gemeenschap - en aangezien die Gemeenschap een natie is, is het Vlaanderens nationale feestdag. Vaak heb ik het flets en kleurloos gevonden dat wij slechts spraken van de Feestdag van de Vlaamse Gemeenschap, en te weinig van onze nationale feestdag. Vandaag moeten wij de vraag stellen of het zelfs nog maar toegelaten is te spreken van een feestdag van de Vlaamse Gemeenschap, ja te spreken over een Vlaamse Gemeenschap. Elf juli is een moment van bezinning, over het verleden, maar vooral over de toekomst van onze Vlaamse Gemeenschap - als dat nog mag.

Ik lees onze Minister-president, die stelt dat de Vlamingen meer ambitie moeten hebben. Terecht. Maar ik voeg er dadelijk aan toe: moeten wij Vlamingen hebben die enkel ambitieus zijn voor zichzelf? Of is het ook nodig, ja zelfs nog maar nog toegelaten, dat ze een beetje ambitie hebben voor hun volksgemeenschap? Elders lees ik dat Vlaanderen teveel met zichzelf zou bezig zijn. Is Vlaanderen teveel met zichzelf bezig, met zijn eigen toekomst als gemeenschap? Of zijn het de Vlamingen die teveel met zichzelf bezig zijn, en omwille van hun persoonlijke ambities te weinig bezig zijn met hun Gemeenschap? Welke ambitie hebben wij voor onze Gemeenschap? Voor onze lokale dorpsgemeenschappen, voor onze Vlaamse gemeenschap, voor onze Nederlandse gemeenschap, voor onze Europese gemeenschap?

Vermits op 10 juli de Vlaamse regering zijn nieuw project voor Vlaanderen heeft voorgesteld in de zogenaamde Kleurennota¹, is het gepast dit project tegen het licht te houden. Kan dit beter dan door de gelijkenissen en verschillen te schetsen met het door deze regering afgeschaft project, het project Vlaanderen-Europa 2002? Ik zal het korthedshalve 2002 noemen.

Volgens de Minister-president was het project Vlaanderen-Europa 2002 nostalgisch, iets van het verleden. Heeft hij dat project ooit gelezen? Het spreekt nauwelijks over het verleden. Van enige nostalgie naar het Vlaanderen of Europa van vroeger is niets terug te vinden. Hoe zouden we nostalgisch zijn naar het arme, bevoogde Vlaanderen van weleer? Wat stond er dan wel in het project 2002? De meeste zaken uit de Kleurennota, voor zover ze maar enigszins concreet zijn, stonden er reeds in. In de Kleurennota staan natuurlijk behartenswaardige zaken. Maar erg nieuw zijn die niet, hooguit een *update*. Meestal zijn ze erg voor de hand liggend: de noodzaak tot innovatie op technisch en economisch vlak, en dat soort dingen. In 2002 stonden ook een reeks wollige verklaringen, zoals in de Kleurennota. Maar vooral is er nu veel verdwenen. En vooral wat verdwenen is, is revelerend.

Wat heeft de huidige Vlaamse regering dan wel afgeschaft?

Vlaanderen-Europa 2002 was een "oproep van de Vlaamse regering tot alle Vlamingen om met meer visie en in nauwe samenwerking met elkaar te werken aan een nieuw Vlaanderen dat zijn eigenheid in Europa en de wereld bewaart en versterkt" (ondertitel).

De Kleurennota wil ook werken aan een nieuw Vlaanderen, maar bij vergelijking valt al onmiddellijk op:

- dat er nauwelijks over "Vlamingen" wordt gesproken, maar voortdurend in woorden die het Vlaming-zijn ver sluieren;
- dat het taboe is nog te spreken over de eigenheid van Vlaanderen en over het bewaren en versterken van die eigenheid in Europa en de wereld.

We zullen dadelijk zien hoe kleurloos dat Vlaanderen dan wel wordt begrepen.

Vlaanderen-Europa 2002 was op de eerste plaats een cultureel project, een oproep aan de Vlamingen om samen te werken aan een cultureel project "Vlaanderen". Het was een gemeenschapsproject. De Kleurennota heeft geen gemeenschapsproject. Een visie op Vlaanderen als een cul-

tuur- of volksgemeenschap is taboe. Er wordt geen woord besteed aan Vlaanderen als een culturele gemeenschap. Vlaanderen wordt enkel betiteld als "regio" of "als trefpunt"². Vlaanderen enkel als "regio" zien sluit al dadelijk de Vlaamse Brusselaars uit, want die maken wel deel uit van de Vlaamse Gemeenschap, maar jammer genoeg niet van de regio. Vlaanderen vooral als trefpunt zien, maakt van de kleurennota vooral een *rendez-vous*-nota. Want het treffen waarover men het heeft, is het treffen in vrijblijvendheid. Vlaanderen zou moeten opgaan in een wereld van vrijblijvendheid. De mens waarvoor de Kleurennota Vlaanderen wil omvormen, of eigenlijk doen verdwijnen, is de postmoderne individualist, wiens individuele zelfontplooiing het hoogste recht is, en die - zoals Jan Verhoogt hem zopas beschreef in *de Volkskrant* - "regels, normen en instituties opvat als tijdelijke en altijd opzegbare afspraken en arrangementen". Vlaanderen slechts als regio en trefpunt zien maakt van de Kleurennota vooral een *taisez-vous* nota. Waar het vooral op aankomt, is dat we over een heleboel zaken - waarover de vorige Vlaamse regering nog sprak - nu moeten zwijgen.

Omdat het de Franstaligen niet zint dat erover gesproken wordt. Daarom mag het geen politiek project voor Vlaanderen zijn. Of omdat het onze postmoderne nihilisten, die de media beheersen, niet zint dat erover gesproken wordt. En daarom mag het geen cultureel project voor Vlaanderen zijn

Laten we met de laatsten beginnen.

Wat zij verafschuwen - en met hen de Vlaamse regering - is nog maar de gedachte van een culturele gemeenschap, de idee zelf van een cultuurgemeenschap als project. Dat is nochtans waaraan wij in de éenentwintigste eeuw het meest nood hebben: iets dat onze individuele willekeur overstijgt, waarin onze gefragmenteerde maatschappij terug tot gemeenschap wordt, niet enkel tot een trefpunt van individuen, en waarin sociale cohesie wordt mogelijk gemaakt door culturele cohesie. Wij hebben nood aan een cultuurgemeenschap waartoe wij kunnen behoren - op lokaal, op Vlaams en op Europees niveau -, een cultuurgemeenschap waardoor wij verschillen van andere culturen, waarin een culturele samenhangigheid wordt ontwikkeld - en een gezamenlijk zelfbewustzijn, van waaruit wij eerst zinvol andere culturen kunnen ontmoeten. Dit vereist een visie en een bereidheid om ons collectief erfgoed, zowel op lokaal, op Vlaams, op heelnederlands als op Europees vlak, op te nemen en te herdenken, dit laatste in beide betekenissen van dankbaarheid aan het verleden en van opnieuw denken en dus vernieuwen, om het zo, verrijkt, door te geven aan de volgende generaties. En met erfgoed bedoel ik be-

halve onze materiële cultuur ook onze waarden en instituties, onze mythen en onze gebruiken, onze taal en onze symbolen, alles wat "ons" is en waardoor de vele ikken eerst "wij" kunnen zijn³. Door vele tekens en gebeurtenissen zijn wij getekend tot Vlamingen en krijgt ons bestaan in gemeenschap betekenis. Een ware democratie vereist ook een beleving van die tekens, ook wanneer dit niet lijkt te beantwoorden aan een bepaalde - verkeerde - idee van tolerantie⁴.

In Vlaanderen-Europa 2002 werd cultuur nog omschreven als "individuele en collectieve zingeving aan een gebeurtenis, een voorwerp, ruimte en materialen, kortom aan het bestaan zelf". Cultuur als zingeving. In de Kleurennota komt het woord "zin" of "betekenis" niet voor. In Vlaanderen-Europa 2002 werd Europa gezien als "gekenmerkt door een gemeenschappelijk cultureel erfgoed, dat zich manifesteert in een veelheid van vormen en talen". In de Kleurennota wordt het woord erfgoed slechts gebruikt in de zin van artefacten, die bewaard worden in musea, of als gebouwen. Al beweert men het tegendeel, dit is een zuiver materialistische visie op cultuur, waarin vooral géén plaats meer mag zijn voor een betekenis, - die ons als individuen overstijgt. Cultuur wordt gezien in termen van culturele producten, nergens in de zin van normen, waarden, mythen, symbolen, instituties, kortom zingeving. Over vreemde culturen wordt nog gesproken, maar voor een Vlaamse cultuur is er geen plaats, voor de Europese cultuur evenmin, alleen nog voor een zogezegde "multicultuur".

Zopas verscheen van de Syrische islamitische immigrant Bassam Tibi het boek: *"Europa zonder identiteit? De crisis van de multiculturele samenleving"*. Daarin wordt overtuigend geargumenteed dat cultureel pluralisme en multiculturalisme tegengesteld zijn. Het eerste betekent integratie in particuliere gemeenschappen, het andere de versplintering van de gemeenschap. Vlaanderen-Europa 2002 koos voor cultureel en taalkundig pluralisme. Er werd uitdrukkelijk aandacht besteed aan de eerbiediging van de culturele verscheidenheid in Europa, aan de eenzijdigheid van het economisch denken in de Europese Unie en de kwalijke invloed daarvan voor het pluralisme van culturen, aan de idee van partnerschap tussen vele cultuurgemeenschappen, waarbinnen Vlaanderen zijn rechtmatige plaats kan opeisen. Vlaanderen-Europa 2002 koos voor een "Europa van de culturen". De Kleurennota kiest voor een wollig postmodern multiculturalisme⁵.

De Vlaamse regering wil de grijze middelmaat overstijgen door een kleurrijke nota⁶. Nieuwe kleuren kan men inderdaad maken door oude te combineren. Maar wanneer men alle kleuren mengt, en niet voldoende

originele, authentieke grondstof overhoudt, krijgt men enkel nog een soort grijs of bruin. Met een beetje mengen krijgt men meer kleuren, met veel mengen nog slechts één grijsbruine kleurloosheid. Zoals culturen kan men kleuren maar in stand houden door ze ook voldoende te scheiden. In de wetenschap weet men sinds lang dat, om te kunnen combineren, men ook moet kunnen scheiden. De wetenschap waarmee men nieuwe materialen maakt heet niet voor niets de scheikunde. Wij hebben nood aan politieke en culturele scheikundigen. Maar voor onze post-modernisten moet Vlaanderen een *rendez-vous*-huis zijn, waar men niet elkaar in verbondenheid als partners verrijkt, maar wel naar individuele keuze alles aan alles kan paren, kortom een oord van culturele prostitutie.

Vlaanderen-Europa 2002 bevatte uitdrukkelijk de vraag: "Vlaamse cultuur of cultuur in Vlaanderen?" en koos voor allebei. De Kleurennota kent geen Vlaamse cultuur meer, enkel nog cultuur in Vlaanderen. En cultuur enkel nog als consumptie-artikel. Op de consumptiemaatschappij komt er geen woord van kritiek. Van grote ontwikkelingen in de wereld (althans in ons deel ervan) - als individualisering, mondialisering, vergrijzing en migratiedruk - wordt akte genomen⁷, zonder dat daartegenover enige weerbaarheid aan de dag wordt gelegd. Van een gemondialiseerd Far-West-kapitalisme worden enkel de kansen besproken - en nauwelijks de gevaren. Deze ideologie van de zelfontplooiing⁸ is niet geschreven op de maat van de waardigheid van de menselijke persoon en de eerbied voor culturele verscheidenheid; niet op maat van de zwakkere, die een veilige thuishaven wenst in een sociale en culturele gemeenschap zij is geschreven op maat van de sterkste, het postmoderne, post-nationale individu.

Vlaanderen is in de Kleurennota hoofdzakelijk een grondgebied, gekenmerkt door gemeenplaatsen, zoals "zijn centrale ligging in Europa"⁹. Zegt niet elke streek in Europa dat ze een trefpunt is? Zegt niet elke streek in Europa dat ze centraal gelegen is? Het geografisch centrum van Europa ligt in Dilove, in West-Oekraïne. Volgens anderen ligt het in Sucholowa, in Polen. Ongeveer elke Duitse en Oostenrijkse stad beschouwt zichzelf als het hart van Europa. Het ware nuttiger geweest zich eens te bezinnen over de vraag waarom hier zoveel oorlogen en veldslagen zijn gevochten, en waarom wij ook cultureel steeds op onze hoede moesten zijn voor imperialisme, waarom wij militair en cultureel een van de belangrijkste slagvelden van Europa zijn geweest, en welke lessen we daaruit moeten trekken voor onze verhoudingen tot Nederland, Frankrijk, Duitsland en Engeland. De allereerste deugd in de politiek is niet "vrij-

heid, blijheid", maar het kunnen onderscheiden van vriend en vijand, in meerdere gradaties.

Zijn we bereid om Vlaanderen niet alleen als grondgebied te zien, maar ook als een cultuurgemeenschap, een volksgemeenschap, een lotsgemeenschap? Als een toekomstproject voor een bepaalde, particuliere traditie, waarin wij een rijk erfgoed geschonken hebben gekregen en het onze plicht en verantwoordelijkheid is daaraan een toekomst te geven? Zijn we nog in staat cultuur over te dragen? Of zijn we vadsig geworden door onze welvaart? Willen we nog iets doorgeven, en willen we ook in de toekomst nog een gemeenschap waarin onze cultuur en traditie verder zal bloeien? Mogen we nog de vraag stellen naar de toekomst van de Vlamingen als volks- en cultuurgemeenschap? Of is ook de Vlaamse regering al zo door de politieke correctheid geïnfecteerd dat zij - anders dan bij voorbeeld oud-premier Dehaene - dat woord "volksgemeenschap" niet meer over haar lippen kan krijgen?

Mogen we nog de vraag stellen of er met de huidige demografische ontwikkelingen wel nog een Vlaamse volks- en cultuurgemeenschap zal bestaan over 100 jaar? Over een demografische politiek lezen we in de Kleurennota geen woord. Vlaanderen-Europa 2002 had het over het gezin als "solidaire leefkern" en "relatief duurzame leefgemeenschap". Over gezin of familie lezen we in de Kleurennota geen woord. Over duurzaamheid in relaties¹⁰, over verbondenheid tussen mensen evenmin. Dat de kwaliteit van het leven ook met zoiets als religie - dit is verbondenheid met iets dat ons overstijgt - zou kunnen samengaan, wordt geheel genegeerd¹¹. Is de "kleurrijke" visie op Vlaanderen die van Vlaanderen als een bordeel, waarin zoveel mogelijk pret moet worden gemaakt en zo weinig mogelijk kinderen?

Mogen we nog willen dat er in de toekomst ook nog Vlamingen zullen zijn - en dit ongeacht of zij dit zijn door afstamming in enge zin of door daadwerkelijke integratie in onze cultuur? Of delen we allen het mensbeeld van de Kleurennota, waarbij onze kinderen - voor zover er nog Vlaamse kinderen zullen zijn - dan maar uit die éne grote globale multi-culturele zelfbedieningswinkel een onsamenhangende *lifestyle-cocktail* moeten samenstellen en waarbij het vooral verboden is nog te willen hen waarden door te geven. Want volgens de kleurennota mogen waarden vooral niet worden opgelegd; het valt de auteurs immers op dat de waarden die zij voorstaan, en die zij fundamenteel en universeel noemen, spontaan worden ervaren door kinderen, maar snel opzij worden geschoven zodra ze ouder worden¹². Dit is het sprookje van de mens die goed is van nature en door de cultuur slecht wordt gemaakt.

Delen wij deze infantiele visie? Zou het niet kunnen dat de universele waarden maar echt tot hun recht komen in een particuliere traditie? Het product zijn van eeuwen van vallen en opstaan, waarin zij werden ontwikkeld én verdedigd, en juist ten onder gaan in de oppervlakkige "globale" monocultuur. Universele waarden kunnen per definitie nooit de samenhang gronden voor een democratische particuliere gemeenschap. Zij vormen weliswaar een laagje, men kan het zelfs het hoogste laagje noemen, maar toch slechts een heel dun laagje, van onze culturele identiteit. Ik verwijs hiermee naar de uitdrukking "*Thick and thin*" van Michael WALZER, die schrijft:

*Societies are necessarily particular because they have members and memories, members with memories not only of their own but also of their common life. humanity by contrast, has members but no memory, and so it has no history and no culture, no customary practices, no familiar life-ways, no festivals, no shared understanding of social goods.*¹³.

Moet onze rijke particuliere traditie echt worden vervangen door enkele simplistische universele beginselen waarvan de kinderen denken dat zij het wezen van ons menszijn uitmaken? Is het een kleurennota of een kleuternota? Over de "ontvoogding" van Vlaanderen wordt nog maar in één zin gesproken: het feit dat Vlaanderen ontvoogd is van de "zuilen", van "de dictaten en dogma's van kerk, partij en vakbond"¹⁴. Over de voortdurende bevoogding van Vlaanderen door het Belgische establishment, en steeds meer ook door de Europese Unie, mag blijkbaar niet meer worden gesproken. De dictaten en dogma's van weleer zijn vervangen door de terreur van de politieke correctheid. Zelden is er in een formeel democratische samenleving zoveel gedachtenpolitie geweest als vandaag en zijn zoveel vragen en meningen taboe verklaard.

Neen, wij hebben nood aan een cultureel project, een project van een culturele gemeenschap, een project dat steeds door de Vlaamse Beweging is verdedigd. Hoe zou Vlaanderen immers zo welvarend zijn geworden? De Kleurennota verwijst terecht naar een goed gestructureerd middenveld. Bij de opsomming van de vele uitingen daarvan ontbreekt veelzeggend genoeg de Vlaamse Beweging. Dit middenveld heeft Vlaanderen welvarend gemaakt omdat het daarin niet enkel ging om het uiteindelijk vrijblijvend engagement van vele individuen maar om de uitdrukking van een gemeenschap. Vlaanderen is niet rijk geworden omdat het altijd een trefpunt was. Dat laatste heeft ons juist niet behoed voor eeuwen van armoede en achterlijkheid, was zelfs oorzaak van veel oorlogen en ellen-

de. Vlaanderen is welvarend geworden door het erkennen van grenzen, ruimtelijke zowel als ethische:

- ruimtelijke grenzen zoals de taalgrens¹⁵,
- ethische waarden als hard werken, spaarzaamheid, stevige gezinnen, een veeleisend onderwijs, toen cultuurverheffing en cultuuroverdracht geen loze woorden waren.

In de Kleurennota komt de school enkel aan bod als "plaatsen waar jong en oud hun creativiteit kunnen botvieren"¹⁶. Maar een samenleving wordt niet opgebouwd met alleen kleuren en knutselen, overgoten met een sausje informatica?

Als wij hier vandaag de slag van 1302 herdenken, dan gaat het uiteindelijk niet om wat er die elfde juli 1302 in de modder van Groeninge is gebeurd¹⁷. Wat wij vieren is uiteindelijk wat op grond van het herdenken daarvan in de negentiende eeuw is gebeurd, dat dat herdenken gedurende 150 jaar een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontvoogding van ons volk. Wij vieren dat de Vlaamse Beweging er onder meer door het gebruik van de geschiedenis in is geslaagd dit volk terug te doen herleven het terug een gezamenlijke identiteit en zelfrespect te geven. En daarvoor is ook een woord van dankbaarheid op zijn plaats in deze tijden van ondankbaarheid¹⁸ - de ondankbaarheid van nieuwe rijken die hun afkomst verlooehenen.

Vlaanderen is vooral welvarend geworden omdat het er in de laatste 150 jaar in is geslaagd zijn taal te bewaren en zijn culturele identiteit te herwinnen. Ook naar de eenentwintigste eeuw toe is het culturele samenhangigheid - "gemobiliseerde identiteit" - die leidt tot betere economische prestaties en meer welvaart¹⁹. Verscheurdheid of beschaamdheid over de gezamenlijke identiteit daarentegen leidt tot slechter presteren, net zozeer als individuele schizofrenie dat doet. Ook vandaag moeten wij waakzaam zijn voor onze taal, ze inwendig versterken en uitwendig verdedigen. Daarover vind ik in de Kleurennota geen woord. En dit op een ogenblik waarop de federale regering zich klaar maakt een richtlijn goed te keuren waarin het Nederlands in Europa opnieuw een stuk wordt uitgeschakeld en enkel Engels, Frans en Duits noch gelding krijgen²⁰.

Over de samenwerking met Nederland lees ik geen woord. Tussen alle kleuren zit blijkbaar geen druppel oranje. En nochtans moeten wij op onze taal letten, in beide betekenissen. Honderd jaar geleden werd Jan Engelman geboren. Tijdens de Duitse bezetting van Noord-Nederland dichtte hij gedichten van weerstand. Daaronder: "*Favete linguis*": zorg voor uw taal, let op uw taal.

Hij dichtte:

*Weet gij waarom de vijand ons moet haten
En waarom goud den gierige bekoort?
De mensen zwijgen, maar de stenen praten
Met lege woorden wordt de ziel vermoord*²¹.

Men kan repliceren dat veel van wat ik aangeraakt heb, niet de taak is van de overheid, maar van de mensen zelf. Ik betwist dat. Maar goed, laat ons eens kijken of er dan tenminste een project is dat de prioritaire taak van een overheid betreft, of er tenminste een politiek project is.

Natuurlijk: politiek is niet alles, politiek is niet het belangrijkste in 't leven. Maar het is wél belangrijk dat de politiek zich bezighoudt met datgene wat haar eerste taak is: de vorming van een politieke gemeenschap met goed werkende instellingen. Het is een drogredenering te stellen dat "omdat er belangrijker dingen zijn dan de structuur van de instellingen", politiek zich niet op de eerste plaats met de politieke instellingen moet bezighouden. Dit is even dom als zeggen dat, omdat er belangrijker dingen zijn dan geld, bedrijven zich niet meer met winst maken zouden mogen bezighouden. Het minste wat men van een Vlaamse overheid mag verwachten is dan ook dat die zorgt voor goed werkende, krachtige instellingen, die de volksgemeenschap een plaats geven in Europa en de wereld. Welnu, in de Kleurennota is dit één grote witte vlek. Op staatkundig vlak houdt de nota niets in. Vlaanderen-Europa 2002 had de verdienste al in de eerste zin te spreken over de staatsvorming van Vlaanderen. Niet staatsvorming, maar staatsvorming. Vlaanderen 2002 zei iets over de positie van Vlaanderen in Europa: een volwaardige. Als men over een regio sprak, ging het om een institutioneel én cultureel concept.

In de Kleurennota mag Vlaanderen zijn rechtmatige plaats tussen de volkeren van Europa niet meer innemen. Vlaanderen-Europa 2002 moest verdwijnen omdat er geen koppelteken mag zijn tussen Vlaanderen en Europa. Omdat die twee weer door België moesten worden gescheiden. De Kleurennota heeft het enkel nog, en dan nog door een toevoeging *in extremis* ergens terloops op de laatste bladzijde over "discussie over een verdere regionalisering van het beleid" en van enkele beleidsinstrumenten²². Regionalisering? Dus weer meer bevoegdheden naar Brussel? Brussel nog meer afsnijden van Vlaanderen? In Vlaanderen-Europa 2002 was nog een stuk gewijd aan Brussel, hoofdstad van Vlaanderen. In de Kleurennota géén woord over Brussel.

In Vlaanderen-Europa 2002 werd de nadruk gelegd op het beginsel van de subsidiariteit, de voorrang van de kleinere gemeenschap op de grote-

re. Dat werd doorgetrokken zowel naar boven als naar beneden: tegenover België en Europa, maar ook ten gunste van de lokale overheden. De Kleurennota bevat het woord subsidiariteit niet, wel het woord subsidiëren! Over de rol van de gemeenten en provincies en de noodzakelijke interne staatsvorming in Vlaanderen: geen woord. Wat eerbied voor de lokale gemeenschap betreft, valt ook niet veel meer te verwachten van een overheid die zo met Doel omspringt. Het is niet verwonderlijk dat ook voor de rest Vlaanderen geen doel meer mag hebben.

De Vlaamse regering is, in de woorden van Derk Jan Eppink "een veredeld schepencollege met schoothondjesgedrag"²³. Voor hen geldt het vers van Gijssels in *Tybaert de kater (1922)*²⁴

*(ze) plooiën en flooiën en zijn zo beleefd,
dat een echte mossel er compassie mee heeft.*

Vandaag is de herbevoogding van Vlaanderen evident. De meerderheid in Vlaanderen voert uit partijbelang een politiek waarmee zij Vlaanderen minoriseert. De politieke oorzaken van de minorisering van Vlaanderen zijn de politieke versnippering én het *cordon sanitaire* rond de meerderheid van de onafhankelijkheidsgezinde politici. De culturele oorzaak ervan is een gebrek aan ambitie als gemeenschap - dus wat anders dan alleen persoonlijke ambities. Ik citeer terug Eppink: "*Op het Vlaamse regeeringsniveau heerst oorverdovende stilte. Hoe meer België, hoe meer Vlaanderen zijn mond moet houden. De nieuwe regering doet dat en schaft alle voorgaande projecten af. Het is een tragische neergang van het Vlaamse niveau. Dé grote Vlaamse regeerdaad is het definitieve einde van Doel*".

Het doet me denken aan de Apokalyps (3, 1-2) waar geschreven staat:

*Ik ken uw daden:
u hebt de naam dat u leeft,
maar u bent dood.
Word wakker,
versterk wat nog over is en dreigt te sterven.
Geen van uw daden heb ik volwaardig bevonden*

Natuurlijk zijn instellingen geen doel op zichzelf, is onafhankelijkheid geen doel op zichzelf. Maar van een overheid die zich steeds meer bemoeit met wat wij mogen zeggen of zelfs denken, mag men toch verwachten dat zij niet een partijdig ideologisch project maakt zoals dit, en integendeel minstens een project heeft voor een politieke gemeenschap, een project voor zelfbestuur, een project voor een Vlaamse cultuurgemeen-

schap die zijn plaats inneemt in de Nederlanden en Europa een project voor Vlaanderen, staat in Europa.

1. Te vinden op <http://debat.vlaanderen.be>
2. Zie Kleurennota p. 7, 8, 11, 21 c.q. 15 e.v.
3. Ongeveer de enige plaatsen waar de Kleurennota het op een concrete manier heeft over iets dat van "ons" is, zijn "ons museumwezen", "onze steden" en "ons elektronisch geld".
4. Ik parafraseer hiermee H. DE DIJN, "Nieuwe politieke cultuur heeft levensbeschouwing nodig", *Ons ertdeel* 2000, (347) 352.
5. Kleurennota p. 21: "We moeten dan ook de stap durven zetten naar een echte multi-culturele samenleving".
6. Sic Kleurennota p. 9.
7. Zie Kleurennota p. 12 en 13.
8. Volgens de Kleurennota p. 12 zal de individualisering uiteindelijk tot meer welvaart en geluk leiden. En vlg. p. 15 is het ideaal voor Vlaanderen "een trefpunt waar iedereen tot zelfontplooiing kan komen en waar het goed is om te leven". Enkele regels verder luidt het: "Er moet meer ruimte komen voor zelfontplooiing en experiment", op p. 20: "burgers zich maximaal moeten kunnen ontplooiën", en in het slot: "De Vlaamse regering heeft vertrouwen in de mens en in zijn ontplooiingsmogelijkheden".
9. "Het mooiste geschenk dat Vlaanderen ooit kreeg, is zijn centrale ligging in Europa. Vlaanderen is een eeuwig kruispunt. Nu en toen. Een kruispunt tussen noord en zuid, oost en west, een letterlijk kruispunt van wegen en waterlopen, een kruispunt van culturen en volkeren."
10. De Kleurennota spreekt wel over een duurzaam kader voor menselijke relaties (p. 8), maar het gaat daarbij juist om de verwerping van de bestaande kaders en het scheppen van een "nieuw" kader, dat niet langer mag worden gegrond op het "oude" zelfbeeld en de "oude" waardepatronen.
11. De woorden religie of godsdienst bestaan niet in de Kleurennota. En de kerk is enkel iets van wiens dogma's we ons moeten bevrijden (p. 21).
12. "Deze ambitie veronderstelt een versterkte betrokkenheid van de burgers, een engagement dat stoelt op een vernieuwd waardebesef. Geen regels en beperkingen die opgelegd worden vanuit een wereldlijk of geestelijk centrum, geen dictaten en dogma's van kerk, partij of vakbond. Maar wel een herwonnen aandacht voor een aantal fundamentele en universele beginselen die het wezen zelf van ons menszijn uitmaken. Het is opvallend hoezeer dergelijke waarden wel worden ervaren door kinderen, maar evenzeer hoe snel ze opzij geschoven worden als men ouder wordt of het eigenbelang de kop opsteekt."
13. Zie Michael WALZER, *Thick and thin*, p. 4 en v. en *passim*. De aangehaalde tekst op p. 8.
14. Kleurennota p. 11 c.q. p. 21.
15. Zoals het Wase volkslied zegt: "Grond van ons Vlaanderen gewonnen door strijd".
16. Kleurennota p. 15.
17. Vgl. mijn tekst "De verhouding tussen een beweging en haar geschiedenis - een bewogen verhouding?" Toespraak bij de uitreiking van de Visser-Neerlandiaprijs aan de Vere-

niging voor Wetenschap en het tijdschrift Wetenschappelijke Tijdingen, Gent 14 november 1998, *TEKOS (Teksten, commentaren en studies)* nr. 93 (1999), p. 8-12; ook op <http://www.ufsia.ac.be/~estorme/WT.html>.

18. Zie daarover onder meer A. FINKIELKRAUT, *L'ingratitude*,...
19. Zie o.m. mijn bijdrage "Over het politiek, economisch en cultureel belang van een welbegrepen culturele samenhang en zelfvertrouwen", in P. DE ROOVER & E. PONETTE (red.), *Hoe Vlaams zijn de Vlamingen? Over identiteit*. Davidsfonds Leuven 2000, p. 117-123, ook (verkort) in *Vivat Academia* 1999 nr. 104, sept. 1999 / 3 p. 1-6.
20. Bedoeld is de ontwerpgeving van het Europees octrooirecht.
21. Jan Engelman, in *Noodweer*, uitg. 1942.
22. Kleurennota p. 21.
23. "De façades langs de Wetstraat", *De Standaard* 8 juli 2000.
24. Zie hierover L. SIMONS, *Een graf in Westende Kapellen*, Pelckmans, 1993, 106 e.v.

Duitse christen-democraten weten van geen hout pijlen te maken

Dr. Dirk Roctus

De Duitse christen-democraten komen er maar bekaaid vanaf in de *Stimmungstest*, die het weekblad *Die Woche* op 11 augustus 2000 publiceerde. Op de vraag "Wie zou u kiezen als er op zondag parlementsverkiezingen waren" antwoordde 33% van de mensen CDU/CSU tegenover 42% SPD. Maar op het vlak van vertrouwen scoren de christen-democraten helemaal ondermaats: slechts 12% van de ondervraagden vond dat de CDU/CSU het best geschikt was om de problemen in Duitsland aan te pakken, terwijl 36% dit van de regerende sociaal-democraten vond. Bondskanselier Gerhard Schröder (SPD) zou door 46% van de kiezers onmiddellijk gekozen worden, terwijl Angela Merkel, voorzitter van de CDU, of Edmund Stoiber, voorzitter van de Beierse zusterpartij CSU en minister-president van Beieren, slechts door 29% gekozen zou worden.

Wanneer cijfers boekdelen spreken, zitten de christen-democraten met een reuzengroot *image*-probleem. De oorzaak is genoegzaam bekend: het schandaal rond de "zwarte kas" van oud-kanselier Helmut Kohl, dat in november 1999 uitbrak en maanden aansleepte, heeft het vertrouwen in de CDU aardig aangetast. Nochtans zag de positie van de christen-democraten er in het eerste jaar van rood-groen (dat bij de bondsdagverkiezingen in september 1998 aan de macht was gekomen) er rooskleurig uit. Schröders ploeg bakte er aanvankelijk niet veel van: geen concepten, intern gebakkelei, chaos, zwakke leiding. Een eerste opdoffer kreeg rood-groen bij de landelijke verkiezingen in de deelstaat Hessen op 7 februari 1999 te incasseren. De CDU wist met een petitiecampagne het thema van de *Doppelte Staatsangehörigkeit* naar haar hand te zetten. Ze speculeerde op de angsten en de ressentimenten, ook van traditionele SPD-kiezers, tegenover buitenlanders. Bij de landelijke verkiezingen in Saarland en Brandenburg op 5 september 1999 leden sociaal-democraten en groenen eens te meer een nederlaag. In Brandenburg kwam de CDU uit op 26,4% (een winst van 7,7 procent), in Saarland veroverde ze de absolute meerderheid.

De dagen van Schröder leken geteld. De ultieme test zouden de verkiezingen in Nordrhein-Westfalen (NRW), een deelstaat waar de sociaal-de-

mocraten traditioneel sterk staan, op 14 mei 2000 worden. Toen kwam als een donderslag bij heldere hemel het schandaal rond de partijfinanciering van de CDU. Patriarch Kohl weigerde (en weigert tot op de dag van vandaag) omwille van zijn "erewoord" de namen van de geldschieters te noemen. Dat maakte de "kanselier van de eenheid" in de ogen van vele burgers tot een *Rechtsbrecher*, iemand die zich omwille van een gegeven woord boven de wet verheft. De partij werd omwille van een vals *Rechenschaftsbericht* op 15 februari 2000 door parlementsvoorzitter Wolfgang Thierse veroordeeld tot het terugbetalen van 41,35 miljoen DM aan toelagen die ze van de federale overheid had gekregen. Wolfgang Schäuble legde de dag daarop zijn ambten van fractievoorzitter en partijchef neer.

De CDU was zwaar aangeslagen. Een bekend politiek tijdschrift had het over "Die Implosion des CDU-Staats"¹. Het monopolie van de CDU inzake morele kwesties leek zelfs gebroken². De verkiezingen in NRW draaiden dan ook anders uit dan oorspronkelijk verwacht of gehoopt. De CDU slaagde er niet in de sociaal-democratische minister-president Wolfgang Clement uit het zadel te lichten. Ze haalde 37% van de stemmen binnen, 0.7% minder dan bij de vorige landelijke verkiezingen in mei 1995, en 3.2% meer dan de stemmen die ze in die deelstaat bij de bondsdagverkiezingen binnengereven had. De CDU had geprobeerd het succes van haar voorman Roland Koch in Hessen het jaar daarvoren nog eens over te doen met de "Kinder-statt-Inder"-Kampagne waarmee Jürgen Rüttgers wilde inspelen op de angst van de modale burger voor de *Green-Card*-politiek van de bondsregering waarmee buitenlandse, vooral Indische, informatici naar Duitsland zouden gelokt worden. Het xenofobe karakter van de campagne leek niet van aard te zijn om het vertrouwen in de door het Kohl-schandaal aangeslagen CDU te herstellen. De SPD kwam op 42.8%, een verlies van 3.2% tegenover de vorige deelstaatverkiezingen, een gevolg van de *Flugaffäre*, het schandaal waarbij bondspresident Johannes Rau (SPD) betrokken was, en van een zekere slijtage. De Groenen haalden nog 7.1%, een verlies van 2.9%. De grote winnaar waren de liberalen van de FDP, die van 4% naar 9.8% stegen, wat toe te schrijven zou zijn aan hun fris, zelfbewust image en aan het feit dat ze als een soort "burgerlijke protestpartij" fungeren. Volgens Hans-Georg Golz bevindt de CDU zich in een strategische val: in het Westen verliest ze haar alliantiepartner FDP, die op grond van haar triomfantelijke wedergeboorte ook met de SPD kan koketteren, terwijl ze in het Oosten van Duitsland ofwel op de absolute meerderheid ofwel op een grote coalitie (met de SPD) moet inzetten.³

Voor de CDU begon na het aftreden van Schäuble de zoektocht naar personele vernieuwing, naar verjonging ook. Angela Merkel, een domineesdochter uit de voormalige DDR die nog bij de dissidente burgerbeweging betrokken was geweest, werd tot nieuwe voorzitter van de CDU gekozen. Ondanks het feit dat ze nog in de nadagen van de Duitse eenmaking door Kohl als minister was aangetrokken - vandaar haar bijnaam "*Kohls Mädchen*" - had ze zich van bij het uitbreken van het schandaal tegen de oud-kanselier afgezet. Ze belichaamde dan ook voor velen een "nieuw begin", ook al blijft er wantrouwen bestaan tegenover haar persoon, vooral vanwege de conservatieve achterban voor wie Kohl nog altijd een onaantastbaar monument blijft. Vooral de vraag wie als de kandidaat van de christen-democraten voor het kanselierschap moet aantreden bij de bondsdagverkiezingen in 2002 zaait verdeeldheid. De voorkeur van vele conservatieven gaat uit naar de 59-jarige Edmund Stoiber. De vraag is of de Duitse christen-democratie daarmee gediend zou zijn: "*It is often said that Germany will never accept a Bavarian conservative as ist chancellor*"⁴. Toch doen er zich nieuwe kansen voor de CDU voor in de Oost-Duitse Länder. De neo-communisten van de PDS die daar met een gemiddelde van 20% sterk staan, zien een grote troefkaart verloren gaan. Hun charismatische voorman Gregor Gysi stelt zich niet meer verkiesbaar evenmin als hun voorzitter Lothar Bisky. Beiden drukken daarmee hun ongenoegen uit over de dogmatische communisten die het binnen de PDS proberen voor het zeggen te krijgen. Angela Merkel geniet als Oost-Duitse een positief "*Ost-Image*" bij veel Oost-Duitsers. De PDS die zichzelf ziet als de behoedster van de *Ost-Identität* betekent dit naast het verlies van Gysi en Bisky extra kopzorgen.

Een andere nieuwkomer bij de CDU is Friedrich Merz als fractievoorzitter. De 44-jarige Sauerländer schijnt de "juiste man op het juiste tijdstip te zijn, een economist in het tijdperk van het economisme"⁵. Maar juist daar wringt volgens het Hamburgse opinieblad het schoentje: met Merz trekt een "*gestrenges Wirtschaftstendenken*" binnen in de federale politiek. Voor andere thema's heeft hij minder oog en in verband met het thema waarin hij uitblinkt, het economische, heeft de christen-democratische oppositie de gunstige conjunctuur tegen. Schröder hoeft, aldus der Spiegel, slechts een bordje met 3.3 omhoog te houden - het aantal procenten waarmee het bruto binnenlandse product in het eerste kwartaal van 2000 is gestegen - om de oppositie tot zwijgen te brengen. Bovendien geldt Merz als een "zwakke leider" omdat hij de fractie teveel laat discussiëren zonder duidelijke resultaten op te leggen. Erger nog is zijn gebrek als ervaring. Dat bleek tijdens het grote debat over de "Steuerreform", de

belastinghervorming die rood-groen er voor de zomerpauze doorkreeg. Daarvoor had de federale regering ook een meerderheid in de Bondsraad, de deelstatenkamer, nodig waar de "Union", de christen-democraten, zeker op 28 stemmen meende te kunnen rekenen, rood-groen slechts op 23. Door tactisch manoeuvreren slaagde Schröder erin zich van 41 op de 69 stemmen in dat constitutionele orgaan te verzekeren. Tegen de plannen van de regering stemden de christen-democratisch geleide deelstaten Beieren, Baden-Württemberg en Hessen. Niet voor niets behoren ze tot het "rijkere Zuiden" en zijn ze niet op financiële geldstromen aangewezen. Twijfel bestond er over Bremen, Brandenburg en Berlijn waar de CDU in een coalitie met de SPD zit. Deze deelstaten zijn financieel afhankelijk van de federale overheid. Merz wilde hen voor zijn kar spannen, wat hen echter in een extra sterke onderhandelingspositie tegenover de federale regering bracht. De "bedelaars" konden wel eens omgekocht worden, en dat heeft Schröder ook gedaan. Door hen allerlei financiële gunsten voor te spiegelen heeft de kanselier hen in zijn kamp kunnen lokken zodat de *Steuerreform* niet meer in de Bondsraad kan geblokkeerd worden. Het opinieweekblad *Focus* (Nr. 30/2000) portretteerde Schröder als een Romeinse keizer die door het principe "verdeel en heers" toe te passen het *Unionsfront* brak.⁶ De christen-democraten bleven ontredderd achter. Ze moesten een hervorming slikken waarvan ze de financiële haalbaarheid bekritiseren, maar die heel wat gewone belastingbetalers volgend jaar wel een financieel cadeautje zal opleveren en op die manier Rood-Groen in de gunst van de gewone kiezer zal doen stijgen. Daarenboven zijn de christen-democraten woedend over wat ze het "verraad" van hun geestesgenoten uit Bremen, Brandenburg en Berlijn noemen. Schröder heeft zijn slag thuisgehaald, nadat het financiële schandaal van de CDU hem in het voorjaar al een adempauze had opgeleverd. Toch moeten er kanttekeningen bij zijn optreden gemaakt worden, en niet alleen bij het feit dat de *Steuerreform* als een "Patchwork" geldt⁷. Gevaarlijk is dat de koehandel die hij bedreven heeft door de potentiële blokkeerders met financiële voordelen te lijmen het federale systeem op de helling zet. Volgens de constitutionalist Christian Starck heeft Schröder de armere deelstaten financiële transfers toegezegd waarover hij niet kan beschikken zonder de toestemming van de Bondsraad⁸. Ook heeft Schröder een PDS-delegatie uit Mecklenburg-Vorpommern ontvangen. In die deelstaat vormt de SPD een coalitie met de neo-communisten van de PDS, de juridische opvolgster van de vroegere SED, de toenmalig leidende partij van de DDR, en die verweten wordt zich nog niet voldoende afgerekend te hebben met haar stalinistische

verleden. De bedoeling van Schröder was Mecklenburg-Vorpommern achter zich te scharen bij de stemming in de Bondsraad en tegelijkertijd zijdelings ook druk uit te oefenen op Manfred Stolpe, de sociaal-democratische minister-president van Brandenburg, in die zin dat er in die laatstgenoemde deelstaat ook alternatieven voor de alliantie met de CDU zouden zijn, namelijk met de PDS. Door als kanselier, als leider van de federale regering een delegatie van de PDS te ontvangen, die voor het overige alleen op het niveau van sommige deelstaten mag "meespelen", zou Schröder zich aan een taboebreuk - "geen contact met extremisten" - bezondigd hebben.

Gevraagd naar haar bevindingen omtrent de *Steuerreform* antwoordde CDU-voorzitster Angela Merkel dat het een "pijnlijke, maar leerrijke nederlaag" is.⁹ Het debacle heeft de christen-democraten met de neus op het feit gedrukt dat ze in de oppositie zitten, dat ze over hun "*Selbstverständnis als Opposition*" nog meer moeten discuten en de verschillende belangen binnen de christen-democratie zoals die zich in de deelstaten kristalliseren, tot een eenheid moeten smeden. De christen-democraten moeten zich meer bezinnen over datgene wat hen wezenlijk onderscheidt van de andere partijen, en dat in een tijdperk waarin de democratische partijen alle naar het midden opschuiven, de "*Neue Mitte*" zoals het bij Schröder heet. De CDU gold altijd als de partij met de meeste competentie op het vlak van de economie, maar hier heeft ze kansen laten schieten, zoals het strategische spel rond de *Steuerreform* laat zien. Merz, het boegbeeld van deze *Wirtschaftskompetenz*, komt niet volledig uit de verf. De nadruk moet meer op het conservatieve element, het *Wertkonservative*, komen te liggen. De CDU-volksvertegenwoordigster Erika Steinbach laat er geen twijfel over bestaan dat zonder het conservatieve element een "wezenlijk deel van het stamclinteeel van de CDU zou wegvallen en in onze democratie politiek dakloos zou worden".¹⁰ Tot welke catastrofes dit kan leiden voor de christen-democratie, toont het voorbeeld van Oostenrijk aan. Het overleven van de Duitse christen-democratie vormt en dam tegen de "verhaiderisering" van de Duitse politiek. Nu al valt vast te stellen dat extreem-rechts in Duitsland, bijvoorbeeld via de NPD, conservatieve waarden zoals natie en familie naar zich toe probeert te trekken of er een extreme vertaling aan geeft. Ook de partijenkenner Franz Walter ziet de functie van de christen-democratie daarin dat ze in de ogen van de burgerij een "*Schutztruppe gegen alle Gefahren von links*" vormen.¹¹ Dat bleek bijvoorbeeld in het eerste jaar van rood-groen duidelijk te werken bij de landelijke verkiezingen (zie supra). De CDU zou de "angsten van de burgerij" serieuzer moeten nemen

en ze scherper articuleren, aldus Walter. De Keulse politicoloog Karl-Rudolf Korte treedt hem daarin bij: de CDU wist bij die verkiezingen op de "Sicherheitsängste" van de mensen in te spelen, en omdat de angst voor veranderingen eerder toe- dan afneemt, zou de partij zich volgens hem in dit opzicht geen zorgen moeten maken om een vast cliënteel.¹²

Samengevat zit het de christen-democraten als oppositiepartij niet mee. De motor van de economie draait weer goed, de werkloosheidscijfers dalen. Daarnaast zijn er strategische problemen. De traditionele FDP-partner zit in de lift en kan kiezen tussen CDU en SPD. Het komt er voor de christen-democraten op aan interessante thema's te "bezetten". Maar hier blijkt Rood-Groen hen dikwijls het kaas van hun brood te eten. De regering drukt er hervormingen door zoals de *Steuerreform* die de christen-democraten tijdens hun eigen regeringstijd niet door de Bondsraad gesluisd kregen. Ook op het vlak van Europa-politiek, een traditioneel geliefkoosd thema van de christen-democraten - men denke hier even aan de pioniersrol van Kohl - bijt de regering de spits af. Met zijn Europa-redevoering van 12 mei 2000 aan de Berlijnse Humboldt-universiteit slaagde de groene minister van buitenlandse zaken Joschka Fischer het thema van het nationale een moderne wending te geven. Een van de thema's die nog over blijven om zich te profileren is dat van de immigratie. Het gaat meer en meer de politieke agenda beheersen en dat niet alleen in Duitsland. Hier zou de CDU de regering nog voor zich uit kunnen jagen, bijvoorbeeld door meer waarde te hechten aan het profiel, niet het aantal, van de immigranten en de voorwaarden tegen welke ze naar hier gehaald zouden worden. De *Green-Card*-politiek van de regering wordt bekritiseerd omdat het daarbij om een in de tijd gelimiteerd verblijfsrecht gaat dat niet van aard is om gekwalificeerde mensen aan te trekken. Met zulke ideeën zou de CDU echter in botsing kunnen komen met de Beierse zusterpartij CSU. Deze stelt zich meestal wat terughoudender op en moet bovendien rekening houden met een conservatiever kiezerscliënteel dat ze bovendien jarenlang voorgehouden heeft dat Duitsland geen "Einwanderungsland" is. Het conservatieve blijft een Leitmotiv van de christen-democraten, maar ook hier kunnen interpretatieverschillen opduiken tussen CDU en CSU. Een interne verdeeldheid zou het christen-democratische front kunnen verzwakken. Ondertussen kan Schröder op beide oren slapen: er is vooralsnog niets waarmee de christen-democraten hem uit zijn zoete dromen kunnen opschrikken.

1. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 3/2000, p. 288-321.

2. Ibid., blz. 296.
3. Hans-Georg Golz: "Das Gute an Optionen ist, dass man sie hat" Nach der Landtagswahl in Nordrhein-Westfalen, in: *Deutschland Archiv*, 4/2000, p. 529.
4. *The Economist*, August 5th - 11th 2000, p. 33.
5. *Der Spiegel*, 23/2000, p. 42.
6. *Focus*, 30/2000, p. 20-25.
7. *Die Welt*, 15.07.2000.
8. Geciteerd in *Focus*, o.c., p. 24.
9. *Die Welt*, 15.07.2000.
10. *Die Welt*, 19.02.2000.
11. *Der Spiegel*, 9/2000, p. 37.
12. Karl-Rudolf Korte: Wie Parteien auf komplexe Wählermärkte reagieren: Das Beispiel CDU, in: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 6/2000, p. 708.

Denker over grenzen (Edward William Said)

Jaak Peeters

Inleiding

Over Edward William Said, geboren in 1935, heb ik eerder al geschreven dat Said's persoonlijke kenmerk erin bestaat dat hij voor zichzelf geen duidelijke identiteit weet te bepalen.¹ Hij werd geboren in Kairo uit een Britse vader en een Palestijnse moeder, maar vanaf zijn 16de gevormd in de Verenigde Staten, waar hij later hoogleraar werd aan de New Yorkse Columbia Universiteit. Hij volgde het gymnasium in Kairo, in één van de Christelijke scholen in die stad, toen de Britten het daar voor het zeggen hadden. Zijn vader behoorde tot een protestante kerkgemeenschap, een minderheid binnen de christelijke minderheid in een overweldigend moslimse wereld. Van zijn moeder erfde hij zijn liefde voor Palestina en zijn engagement voor het Palestijnse volk, dat hij voortdurend "mijn volk" noemde, ook later, toen hij in Amerika hoogleraar geworden was. Dat laatste engagement bracht met zich dat hij door de in Amerika buitengewoon sterke pro-Joodse lobby uitgescholden werd als de "professor van de terreur", waarmee men doelde op zijn rol in de Palestijnse beweging, ook op een ogenblik dat militante Palestijnse groepen geweldsmiddelen gebruikten om zich tegen Israël te verzetten. Said zetelde een tijdlang in de Palestijnse Raad, zeg maar het Palestijnse parlement, zo'n 14 jaar lang. In zijn latere jaren nam Said enigszins afstand van de huidige leiding van de Palestijnse beweging onder leiding van Yasser Arafat, maar nooit van zijn volk zelf. Hij verweet Arafat de laatste Palestijnse rechten "weg te ondertekenen" in de opeenvolgende akkoorden met de Joden en hij verweet Arafat en de zijnen hetzelfde te doen onder Palestijnse vlag wat de Joden altijd verweten werd: martelingen, geweldpleging, onrecht en ondemocratisch optreden. Uit deze houding spreekt Said's verlangen om altijd enige afstand te bewaren van het voorwerp waarop zijn engagement zich richt, zelfs al is dat het lot van het eigen volk. Men kan over Said vertellen wat men wil, en het oneens zijn met hem, maar men kan hem zeker niet verwijten geen onafhankelijke geest te bezitten. Waar heeft Edward Said deze onafhankelijkheid vandaan gehaald? De verklaring van 's mensen gedrag is heel vaak te vinden in de jeugd. Said had

een autoritaire, norske vader, van wie hij vroeger dan zijn kameraadjes naar bed moest, zonder muziek op de kamer en met het verbod om in bed te lezen - iets wat hij vaak toch deed. Van zijn bedilzieke moeder moest hij vaak klusjes in huis opknappen, ook ten bate van zijn vier zusjes. Edward Said was evenwel buitengewoon verstandig en zeer nieuwsgierig. Alles wat hem onder de ogen kwam werd voorwerp van onderzoek en alles wilde hij begrijpen en vatten. Vaak tegen de wil in van zijn ouders was hij bezig met het onderzoek over een of ander onderwerp dat hem was gaan boeien. En zo leerde Said zijn eigen weg te gaan, los van wat anderen daar over te denken hadden.

Said's denken kreeg een definitieve plooï door zijn studie over de Pools-Engelse schrijver Joseph Conrad. Hij maakte er zijn doctoraat over en later bouwde hij voort op het hoofdwerk van Conrad *Heart of Darkness* (1902). Conrad toonde daarin zijn opmerkelijke bewustzijn van het imperialistische proces dat langzaam maar zeker de wereld onder de grote mogendheden opdeelde. "Het veroveren van de aarde, wat meestal betekent dat ze wordt afgepakt van mensen met een andere huidskleur of een iets plattere neus dan wij, is geen fraaie aangelegenheid wanneer je het van al te dichtbij bekijkt," had Conrad geschreven. In deze zin zit op een gebalde wijze de hele kerngedachte die Said's wezenlijk moreel fundament vormt opgesloten.

In 1999 kreeg Said de Spinoza-prijs voor zijn oeuvre. Naar aanleiding daarvan verscheen een beknopt werkje over en van hem, onder de titel "Edward Said - denker over grenzen"²

Cultuur en imperialisme

Ik heb ooit de grondgedachten van Said's werk beschreven.³ Ik vat ze hieronder kort samen voor wie de bedoelde tekst niet kent. Said borduurt dus voort op de gedachte van Conrad, dat de wereld buiten de Europese beschavingskring - daarmee is bedoeld: Europa en de Verenigde Staten - het weerloze voorwerp is van een imperialistische machts-greep. De grote mogendheden, Engeland, Frankrijk, en later de Verenigde Staten, tezamen met een aantal kleinere landen, gingen zich te buiten aan het onderwerpen van "anderskleurige" volkeren. Ze lijfden het territorium van deze laatste brutaal in, roeiden elke tegenstand uiteen vestigden er hun militaire macht zodat ze ongestoord rijkdommen uit de tot kolonie gedegradeerde landen konden wegroven. Wat veel erger is: de imperialistische mogendheid legde in het veroverde land zijn culturele en geestelijke structuren op. Zo werd bijvoorbeeld het Engelse onderwijssys-

teem ingevoerd; de Engelse taal verplicht gesteld in het openbaar leven en de inlandse culturele tradities bespottelijk gemaakt. Minder machtige volkeren worden beschouwd als "mindere volkeren" *tout court* - een zekere vorm van politiek Darwinisme was in die tijd niet afwezig: een mogendheid die kwalitatief bovenaan staat, zal op de lange duur ook politiek de overhand halen. Welnu: de elites in de imperialistische landen waren ervan overtuigd dat ze behoorden tot een superieure cultuur, aangezien ze er kennelijk in slaagden de vaak naar het getal veel grotere volken te beheersen. Lord Macaulay verkondigde dat de Indiërs in het Engels moeten worden onderwezen. De hele oriëntaalse literatuur had volgens hem zelfs niet eens de waarde van de onbeduidende korthed van de Europese klassiekers in de bibliotheek van een Europese schooljongen. Het ging er bewust om de oorspronkelijke talen en culturen van India te belasteren en zwart te maken, iets dat generaties Indiërs met zich mee bleven slepen. De Fransen schaften zelfs het Arabisch - noteer wel: het *Arabisch*, een oude en massief verspreide cultuurtaal! - nog af in de jaren vijftig van de twintigste eeuw, kort voordat Algerije zijn onafhankelijkheid bevocht. Heel Bengalen werd administratief kapotgescheurd en heringedeeld volgens puur rationalistische principes, op dezelfde manier als de Franse bezetters de oude provinciën in de Nederlanden uiteengetrokken hebben.⁴ Er was zelfs sprake van wat later "ecologisch imperialisme" werd genoemd: nieuwe, niet inheemse gewassen werden ingevoerd, en de inheemse gewassen werden zo veel mogelijk uitgeroeid.

Het opdringen aan inheemse volkeren van deze vaak welbewuste denationalisatie heeft bij die inheemse volkeren een tegenreactie opgeroepen, die "nationalisme" heet en die onder de vorm van "dekolonisatie" politieke vormen heeft aangenomen. Maar telkens weer hebben generaties schrijvers, leraren, schoolkinderen en studenten de opeenvolgende bezettingen en de reacties daarop verwerkt en ingepast in de collectieve beleving van hun volk. Daarom, zegt Said terecht, is imperialisme op de eerste plaats niet zozeer een politiek, doch voornamelijk een cultureel fenomeen, en is politiek eigenlijk een vorm van veruiterlijkte cultuur.

De denkbeelden die in het moederland onder de heersende elite leven, bepalen het gedrag van de kolonisten en de lotsbestemming van de veroverde gebieden. Welnu: in die denkbeelden wordt - *en precies dat is kenmerkend voor het imperialisme* - de eigen aard, het eigen wezen, de eigen geschiedenis, de eigen cultuur van het overheerste volk zonder meer uitgewist. Koloniën worden gewoon als een stuk overzees gebied beschouwd, als gebieden die een verlengstuk vormen van het centrum van de heersende macht. Ze krijgen geen eigen identiteit, geen eigen

wezen toebedeeld. Er wordt op hen, in de termen van J.F. Lyotard, een terreur uitgeoefend, die hen hun spreekrecht en nadien ook hun spreekvermogen ontnemt, zodat de inheemse volkeren tenslotte alleen nog kunnen murmelen (Kunneman). Als dat stadium bereikt is heeft de *self-fulfilling prophecy* van het imperialisme zijn eigen gelijk bewezen.

Oriëntalisme

In zijn boek *Oriëntalism*⁵, dat verscheen voor zijn *Cultuur en Imperialisme*, ontleedt Said het verschijnsel dat hij "Oriëntalisme" noemt. Said ontleedt uitvoerig en vaak kleurrijk de Westerse voorstellingen van "de Oriënt" zoals die in reisverhalen, tractaten en studies te vinden zijn. Uit deze analyse haalt Said een opmerkelijke consensus met betrekking tot de denkbeelden die in het Westen over "de Oriënt" leven. Deze denkbeelden gaan er volgens Said van uit dat "de Oriënt" fundamenteel anders is dan het Westen. Het bezit excentrieke kenmerken, is achterlijk, van een zwijgzame onverschilligheid, doordeesemd van een sensuele vrouwelijkheid en gekenmerkt door een lethargische plooibaarheid. Het gaat hier om een heus paradigma, dat telkens weer terugkeert, zelfs op plaatsen waar men het volstrekt niet zou verwacht hebben. Zo legt Said uit dat zelfs Marx "de Oriënt" opvatte als een plaats die westerse herstructurering en zelfs "verlossing" vereiste. Zo schreef Marx "Zij kunnen zichzelf niet vertegenwoordigen, zij dienen vertegenwoordigd te worden".⁶ Ook hier weer keert terug wat Said bij herhaling in zijn teksten uitlegt: de telkens weer terugkerende tendentie om de eigen aard van de veroverde volkeren weg te vegen of die tenminste te minimaliseren. De studies die in het kielzog van de (mislukte) campagne van Napoleon Buonaparte in Egypte tot stand kwamen, zijn geheel en al geschreven vanuit een westerse standpunt. Nooit komt de visie van de Egyptenaar zelf tot zijn recht. De koloniale ruimte werd dus afgeschilderd als een plaats die naar believen door de bezettende macht kon worden ingericht, ongeacht de aanwezige culturele grondslag. Voor Said leeft dit oriëntalisme gewoon door: nog steeds leeft - in de Verenigde Staten en in grote delen van Europa - de idee dat er een fundamenteel onderscheid bestaat tussen het superieure rationele Westen en het achterlijke Oosten. Er bestaat nog steeds de opvatting dat alles wat zich binnen de Islamitische wereld afspeelt verklaarbaar is vanuit de Islam - iets wat door de a-religieuze Said heftig bestreden wordt. Voorts leeft er nog steeds de idee dat "de Oriënt" nauwelijks in staat is om zich te ontwikkelen - waarbij "ontwikkeling" dan afgemeten wordt aan westerse maatstaven. Tenslotte blijft het

Oosten een plek die ondoordringbaar is, onbegrijpelijk en daarom onder controle moet worden gehouden.

De boodschap van Edward Said luidt nu dat dit oriëntalisme een universeel kenmerk is van elke vorm van imperialisme. Op een onveranderlijke manier zullen mogendheden die, waar ook ter wereld, grond in beslag nemen dat anderen toebehoort en hen niet toekomt op dezelfde wijze behandelen als "de Oriënt" behandeld werd. Een duidelijk voorbeeld vindt men in het lot van de Noord-Amerikaanse Indianen. Die werden fysisch uitgeroeid en, voor zover dat niet gebeurde, compleet gedegenationaliseerd. De Franse bezetting van de Zuidelijke Nederlanden, daarin overigens later nagevolgd door het Belgisch regime, had geen ander doel dan de eigen aard van de Zuidelijke Nederlanden te vernietigen om er het Franse moederland en zijn geestelijke wereld voor in de plaats te stellen. Wat Said voornamelijk dwars zit is dat deze imperialistische denkbeelden thans ondersteund worden door stereotiepen, veralgemeningen en verzinsels in de media, ook als zich in die media zogeheten "experts" aandienen. Wat is er overigens vandaag de dag aan de hand ten aanzien van Oostenrijk? Wat anders van wat veralgemeningen en ongecontroleerde napraterij valt er in de media in Europa over Oostenrijk te lezen? Mensen als S.W. Couwenberg trachten weerwerk te bieden,⁷ maar zij zijn als roependen in de woestijn.

Contextualiteit of wereldverbondenheid

Edward Said is zich bewust van het feit dat wie een andere cultuur benadert, dat noodgedwongen altijd moet doen vanuit de beeldvorming die hij opgedaan heeft in zijn eigen cultuur. Daarom twijfelt Said er aan of het überhaupt wel mogelijk is de waarheid van een cultuur te traceren.

Maar een ding moet volgens Said duidelijk zijn: er is geen contact onder volkeren mogelijk, tenzij iedereen het recht van de ander erkent op een eigen verhaal, dit is: op een eigen cultuur, een eigen identiteit, een eigen wezen. Daarmee is voor Said elke vorm van imperialisme ten gronde veroordeeld. Meer zelfs: Said verbindt zijn persoonlijk engagement voor de zaak van het Palestijnse volk uitdrukkelijk met zijn verzet tegen elke vorm van imperialisme en met zijn pleidooi voor het recht op een eigen verhaal voor elk volk. Met recht kan men Said dus een nationalistisch wereldfederalist noemen. Hij heeft trouwens is de scherpste bewoordingen het optreden van het land, waarvan hij de politieke nationaliteit draagt, Amerika, veroordeeld. Hij heeft dat bijvoorbeeld uitdrukkelijk gedaan naar aanleiding van de oorlog van Amerika tegen Irak. Ik heb geen

weet over uitspraken van Said ten aanzien van de oorlog in Servië, maar ik kan me voorstellen dat ook in dat geval de mening van Said op het Witte Huis niet altijd even welkom moet zijn geweest.

Said is volstrekt geen postmodernist. Vele literatuurwetenschappers hebben de gedachte laten varen dat elke tekst een context heeft en dat deze context bezien moet worden als men de beschouwde tekst naar waarde wil schatten. Teksten zijn voor vele tegenwoordige schrijvers op zichzelf staande uitingen, in de geest van de libertaire Italiaanse modernist Giambattista Vico, voor wie kunst slechts "uiting" was - een eeuwige variatie op het expressionistische thema. Maar Said is het daar niet mee eens. Said houdt vast aan wat hij noemt "wereldverbondenheid". Dit wil zeggen: teksten, uitspraken, standpunten, gedragswijzen... kunnen slechts begrepen worden als ze geplaatst worden in het kader waarin ze ontstaan zijn en mogelijk werden. Voor Said moet elke menselijke uiting geplaatst worden in zijn culturele context - hoe dikwijls werd dit laatste in Nederlands-bewuste intellectuele kringen al niet gezegd!

Said geeft ons hier werkelijk te denken, dunkt me. Want zoals men weet komt vanuit postmodernistische hoek vaak de kritiek dat een cultuur "beperkend" is. Het zou een keurslijf zijn die de vrijheid van expressie en gedrag van de enkeling inperkt. Welnu: voor Said steekt daar waarheid in, maar het is slechts een klein gedeelte van het verhaal, uit zijn verband gehaald en daarom *niet* correct. Want een cultuur - een natie, een volk, een land - moet in zijn context worden gezien. Een cultuur is slechts te verstaan in relatie met de culturen waartussen de cultuur "leeft". Er bestaat immers geen cultuur op zichzelf. Alles culturen beïnvloeden elkaar, en de dichtst bij elkaar liggende nog het meest. Wie daarom een bepaalde cultuur wil begrijpen, kan dat niet tenzij hij meteen ook de omringende buurculturen in zijn beschouwingen betreft, want die zijn mee verantwoordelijk voor de uiteindelijke vorm en inhoud van een bepaalde cultuur. Voor Said zijn de beide aspecten even belangrijk: je moet de cultuur als zodanig erkennen in zijn eigenheid, zoals Said dat wenst voor de Palestijnen. Maar je moet diezelfde cultuur ook verbinden met de rest van de wereld - en daarom kan Said spreken over "wereldverbondenheid." Een intellectueel kan zich bijgevolg moeiteloos engageren voor zijn cultuur, zolang hij maar de wereldverbondenheid, de contextualiteit van zijn cultuur niet uit het oog verliest. Precies het bewaren van het evenwicht tussen de beide componenten is voor Said, zo komt het me voor, de ware opdracht van de intellectueel. Ik kom hier later nog op terug.

Je gaat op die manier immers het simpele vriend-vijanddenken te boven, zoals dat door Lolle Nauta in zijn inleidend hoofdstuk van het boek over de rol van intellectuelen aangehaald wordt.⁸ Hoewel men immers met grote inzet opkomt voor het lot van de gemeenschap waarin men geboren is, blijft men toch beseffen dat deze gemeenschap, hoezeer men er ook mee begaan is, slechts een gemeenschap is die haar wezen mee dankt aan haar relatie met andere volkeren - misschien zelfs die volkeren waartegen men het nu moet opnemen. Men verliest dan niet uit het oog dat niet alleen het eigen volk, doch ook de volkeren daarrond en over de hele wereld recht hebben op eigenheid en een eigen verhaal mogen produceren. Saïds ijver voor de Palestijnse zelfbeschikking - zeg maar Saïds *nationalisme* - is dus geenszins in tegenspraak met Saïds *universalisme*.⁹

Er is dus een dubbele dimensie verbonden aan de rol van intellectuelen. Aan de ene kant horen zij hun volk ertoe te brengen een eigen, authentiek verhaal te schrijven. Aan de andere kant moeten zij datzelfde volk met eigen verhaal inpassen in de wereldbeschaving. Men herkent hierin zeer zeker de terminologie van Jacob Burckhardt in: een volk moet een wereldhistorische betekenis hebben.

Uit deze opdracht vloeit voort dat geëngageerde mensen - zeker als ze nationalist zijn - een dubbelde opdracht hebben: zij hebben een politieke taak, maar zij hebben ook een geestelijke taak, want zij moeten de denkbeelden, de vaak door vroeger imperialisme misvormde geesten van hun volk zoveel mogelijk rechtekken. Wie dus beweert dat, bijvoorbeeld, de Vlaamse Beweging alleen maar als opdracht zou hebben het scheppen van de eigen Vlaamse staat, verliest een wezenlijk stuk van de opdracht uit het oog.

De Reith Lectures

In de *Reith Lectures* - een reeks lezingen voor de BBC die elk jaar door de een of andere bekende intellectueel gegeven worden - van 1993 gaat Saïd dieper in op de rol van de intellectueel. Vooral de verhouding tussen het engagement van de intellectueel voor zijn eigen volk en de eigen, intellectuele onafhankelijkheid die tot uiting komt in een kritisch bekijken van wat de intellectueel onder ogen komt vormt het voorwerp van deze lezingen.¹⁰ De rol van de intellectueel is ook in dit tijdschrift al eerder aan de orde geweest.¹¹

Voor Saïd is de intellectueel een geboren *status-quo*verstoorder. Naar het oordeel van Saïd bestaat de hoofdtaak van de intellectueel erin zich

los te maken van elke vorm van pressie, en zich te richten op het verzet - zoals Albert Camus dat in zijn onvolprezen *De mens in opstand* tot uitdrukking bracht - veeleer dan zich te conformeren. Volgens Saïd zijn "de romantiek, het belang en de uitdaging van het intellectuele leven gelegen in de afwijzing van het *status-quo*". Waarom hij zo denkt? Wie Saïds intellectuele en nationale oorsprong kent - zeg maar *Conrad* en de Palestijnse wortels van Saïd - de voormalige hoofdredacteur van de *NRC* spreekt over een "gekoejoneerd volk" - weet meteen wat er aan de hand is. Saïd zou dus thuis zijn in de intellectuele milieus van het hedendaagse Vlaamse nationalisme. Want "getuigenis afleggen over een erbarmelijke toestand is, ook als je het niet voor het zeggen hebt, geenszins een saaie, kleurloze aangelegenheid." (blz 18) Het vereist wat Michel Foucault heeft genoemd: "een meedogenloze eruditie". "Het uitkammen van alternatieve bronnen, het opspitten van ondergeschoffelde documenten, het doen herleven van vergeten of verworpen geschiedenissen." (blz 18) Intellectuelen zijn voornamelijk de handhavers van waarheid en rechtvaardigheid - en men kan zich met recht afvragen of dit wel van deze wereld is.

Voor Saïd kan de intellectueel niet herleid worden tot een anoniem lid van een vakklasse, een competent lid van een groep die zich beperkt tot de eigen zaken. De intellectueel komt op voor wat algemene belangen genoemd worden.

Als ik Saïd goed begrijp, dan wordt de intellectueel volgens hem door volgende eigenschappen gekenmerkt:

1. De intellectueel moet spreken
2. De intellectueel denkt en werkt onafhankelijk
3. De intellectueel komt op voor wat "vergeten" wordt
4. De intellectueel heeft weliswaar niet altijd gelijk, maar handelt weloverwogen
5. En tenslotte: de intellectueel wordt gedreven door universele principes, die kort en simpel samen te vatten vallen onder de oude Nederlandse uitdrukkingen: "Wat recht is, is recht. Wat krom is, is krom." en: "Doe een ander niet aan, wat je niet wil dat men jou aandoet."

De intellectueel is voor Saïd dus de horzel in het nekvel van de conformisten - die o zo talrijk zijn. De intellectuele manifestaties baseren zich op een bewustzijn dat kritisch is, maatschappelijk betrokken, niet-aflatend toegewijd aan rationeel onderzoek en morele oordeelsvorming. De intellectueel neemt het op tegen stereotiepen en komt dus op voor de waarachtigheid. Saïd volgt een duidelijke ethische lijn: "Het lijdt voor mij geen

twijfel dat de intellectueel partij hoort te kiezen voor de zwakkeren en voor diegenen die geen stem hebben." (blz 40) Maar dan moet de intellectueel ook consequent zijn: elke zwakke, elke onderdrukte moet op de steun van de intellectueel kunnen rekenen. Voor Said is het duidelijk dat wij allemaal geboren zijn in een bepaalde cultuur en behoren tot een bepaald volk. Zoals gezegd heeft hij daar geen enkele moeite mee. Hoezeer de intellectueel ook opkomt voor de rechten van zijn eigen volk en tegen de onderdrukking en tegen elke vorm van imperialisme - hij mag niet blind zijn voor wat andere volkeren overkomt en evenmin voor wat door het nieuw gevestigde regime van een volk dat zijn vrijheid wist te bevechten aan verkeerd wordt gedaan. Want Said is als de dood voor wat Aimé Césaire noemde: "het in het leven roepen van nieuwe geesten". Het volstaat dus niet voor Said om zich te scharen in het koor van de antikolonialisten. We moeten ons afvragen wat we zullen doen, wanneer de laatste koloniale politie-agent vertrokken is. *Mutatis mutandis* voor de hedendaagse Vlaming: het volstaat echt niet op te komen voor de vrijheid van dit *gekoejoneerde* en deels gedenationaliseerde volk: we moeten ons ook afvragen hoe we zullen tewerk gaan als het laatste Belgische blaadje van onze scheurkalender werd afgerukt. "Beroemde intellectuelen als Tagore uit India of Jose Martí uit Cuba dienen in dit opzicht als voorbeeld: zij hebben hun kritiek nimmer afgezwakt omwille van het nationalisme, ook al zijn ze zelf nationalist gebleven." (blz 59) En wie de intellectuele werkzaamheden van de tegendraadse Franse filosoof Alain Finkielkraut volgt - zoals schrijver dezes doet - herkent de besognes die model kunnen staan voor de hedendaagse *Vlaamse* intellectueel.

En dan komt Saids visie: "Ik geloof dat de intellectueel uitdrukkelijk de taak heeft om de crisis [van zijn volk, *J.P.*] te veralgemenen, om aan het lijden van een bepaald ras of volk een grotere menselijke draagwijdte te geven en om die ervaring in verband te brengen met het lijden van anderen" (blz 62)

Met andere woorden: de intellectueel hoort te sympathiseren met zijn volk. Meer zelfs: hij *hoort* nationalist te wezen, omdat het levende lijden, de miserie, de werkelijk ervaren ellende van zijn volk voor hem symbool staan voor het lijden, de miserie en de ellende van zovele andere volkeren. Alleen wie het lijden van een volk *zelf* heeft ervaren, weet de ellende van een ander volk te wegen en is bij machte om ware sympathie op te brengen voor diegenen die door het imperialisme, van welke aard ook, getroffen worden.

Saids visie is helder en klaar: de intellectueel moet zich engageren, hetgeen hij verantwoordt met een citaat van Richard Crossman: "de duivel

heeft eens in de hemel gewoond, en zij die hem nog niet hebben ontmoet, zullen een engel waarschijnlijk niet herkennen." (blz 131). Maar de intellectueel mag nooit *collaboreren*, want dan ben je je vrijheid, je onafhankelijkheid en je recht van spreken kwijt.

Enkele slotverwegingen

Said is een kunstcriticus. Hij is niet alleen de politieke denker, de politieke activist, de onderzoeker van de complexe en vaak subtiele machtsverhoudingen onder volkeren en groepen, hij is zelf een begaafd pianospeeler - een bezigheid die hij thans niet meer kan uitoefenen, want hij is een leukemiepatiënt, wiens behandeling veel van zijn krachten vergt. Dat belet echter niet dat Said opkomt voor een sfeer van het esthetische, het artistieke, waarin de mens tegelijk autonoom en wereldverbonden is. Ik leg uit.

Autonoom is de kunstenaar, omdat hij vanuit zijn eigen authentiek aanvoelen scheppend bezig is. Maar niemand is echt autonoom. Wij zijn geen eilanden. De mens is in de diepste zin een sociaal wezen, dat zijn menselijkheid ontleent aan zijn bestaan in een menselijke gemeenschap. Maar zoals eerder al vermeld is die menselijke gemeenschap op zich evenmin autonoom: die is op haar beurt ingebed in de wereldgemeenschap van volkeren. Dat is nu precies het probleem van de grenzen, waar Said zich zo intens mee bezig houdt: in welke mate kan je de mens autonoom noemen - of, bij wijze van analogie: kan je een volk autonoom noemen - en in welke mate is een mens verbonden met zijn gemeenschap (voor een gemeenschap: verbonden met de andere volkeren)? En hoe schurken mensen en volkeren tegen elkaar aan? Men hoeft geen diepzinnige analyses te maken om in te zien dat zich hier een spanningsveld voordoet en precies dit spanningsveld duidt Said aan met de term: "de grens".

Said beklemtoont het voor de lezers van dit tijdschrift bekende feit dat volkeren en culturen elkaar doordringen. Vlaanderen zou niet te verstaan zijn zonder zijn relaties met zijn buurvolkeren. Ik geef een voorbeeld: de bekende Koningsbergse filosoof Immanuel Kant¹² wordt beschouwd als zijnde zo Duits als maar zijn kan. Maar weet men ook dat zijn voorouders Schotten waren, die vanuit Schotland naar Oost-Pruisen geïmmigreerd waren? Daarmee wordt dus bedoeld dat het idee van volledig afzonderlijk, op zichzelf staande volkeren en culturen voor Said een onzinnige gedachte is. Men moet Said daarin volkomen gelijk geven.

Toch moet men niet geloven dat Said gelukkig is met de thans aan de gang zijnde globalisering. Verwijzend naar de uitspraken van de marxistisch georiënteerde historicus Eric Hobsbawm, schrijft Said: "Als deze globalisering geldt voor de negentiende eeuw, dan geldt ze in sterkere mate voor de twintigste, zeker wat betreft culturen. Het gaat hier niet alleen om betreuwenswaardige verschijnselen zoals franglais, Coca-Cola, McDonald's, MTV en CNN, hoewel God weet dat zij overal bestaan als onkruid in een tuin; de wereld is ook op het hoogculturele niveau een gemengd en onderling verbonden geheel."¹³ Zo, geachte lezer: nu hoort u het uit een onverdachte bron.

Een andere interessante opmerking die Said maakt betreft deze over de rol van de mythes in de nationale geschiedenis. Men weet dat een stel postmodernistische schrijvers zich de laatste jaren hebben bezig gehouden met het zogenaamd "ontmaskeren" van de mythes die aan de grondslag liggen van de beeldvorming die bijvoorbeeld de Vlamingen, of de Nederlanders, over hun eigen nationale verleden koesteren. Deze schrijvers vinden dat het nodig is deze mythes te ontmaskeren, dit is: te laten zien dat de verhalen in deze mythes niet op historische waarheid berusten. In zijn boek schrijft Frans-Jos Verdoodt dat "geschiedenis nooit geschiedenis" is, dit wil zeggen: het beeld dat wij over het verleden hebben is nooit af.¹⁴ Elke generatie kijkt weer anders aan tegen datgene wat als "geschiedenis" opgevat wordt. Daarom is geschiedenis nooit "geschiedenis". Het gaat Said nu om de mythes zoals ze zijn, dus niet-ontmaskerd. Welnu, zegt Said: alle culturen bevatten in hun bouwwerk een grote hoeveelheid verzinsels en fantasie - of mythen - die deel zijn van de creatie en de re-creatie van de verschillende beelden die een cultuur van zichzelf heeft. Zo, en dan? - zo zou Said's vraag dan luiden. Zie je wel: geschiedenis is nooit geschiedenis! Want als er niet d ze mythen waren, dan zouden er andere ontstaan zijn. De mens is immers zoals hij is. Said noemt een cultuur trouwens "noodzakelijk nationalistisch", een term die hij doorheen zijn werk niet met een eenduidige betekenis gebruikt. Vaak heeft de term bij hem een pejoratieve betekenis, al hij de term toepast op het gedrag van imperialistische mogendheden. Maar heel dikwijls betekent hij gewoon: "tot zichzelf komend" - of iets van dien aard., waarbij de term dan moreel neutraal is. Maar: "cultuur is altijd historisch, ze is altijd sociaal, op een bepaalde plek voor iemand, ergens, op een bepaald moment. Cultuur impliceert altijd een strijd tussen verschillende definities, stijlen, wedijverende wereldbeelden en belangen."¹⁵ Het interessante van een cultuur is niet alleen haar interesse in zichzelf en haar eigen grootheid, maar haar verhouding met andere culturen.

Said wordt niet voor niets de "denker over grenzen" genoemd! Zijn opmerking lijkt me overigens juist, en het zou goed zijn dat we er in onze Nederlanden er wat meer aandacht aan zouden geven. Onze Nederlandse cultuur is interessant, omdat ze een bouwwerk, een kunststuk biedt, dat gezet wordt naast die andere kunststukken die de andere culturen in de wereld zijn. En omdat juist het verschil en de gelijkenis van onze eigen Nederlandse cultuur met die andere culturen het de moeite waard maakt om er zich mee bezig te houden. Al kun je zeggen dat een cultuur een reeks monumenten is - dat is ze zeker -, dan nog moet je zeggen dat ze tegelijk een onophoudelijk engagement is met processen van esthetische en intellectuele expressie. Een cultuur - een volk, voor wie dat liever leest - moet je zien als een potentieel aan stoutmoedige verbeelding en moedige uitspraken.

Heerlijke tekst is dat! Leerzame, diepzinnige en wijze woorden in deze tijd vol ziekelijke ontwikkelingen die juist, omdat ze de vitaliteit van de democratie bedreigen, de levenskracht zelf van de cultuur bedreigen door zo'n dwaasheden als "politiek correct denken" en domme, kortzichtige wetten die "racisme" verbieden en daardoor - vanzelfsprekend - datgene uitlokken wat ze zogenaamd beogen tegen te gaan.

Vanwege zijn onophoudelijk, levenslang engagement voor de waarachtigheid, zijn inzet voor wat recht en rechtvaardig is, zijn verzet tegen de onwaarheid, de leugen en de machtswellust verdient Edward Said, de Amerikaanse Palestijn, tot voorbeeld gesteld te worden van zovele hooggeschoolden in onze Nederlanden.

1. Zie *Het Verbond*, jaargang 7, nr 12 van december 1995, blz. 2 -8.
2. Peter van der Veer e.a., *Edward Said. Denker over grenzen*, en Edward Said, *Cultuur, identiteit en geschiedenis*, Stichting Internationale Spinozaprijs 1999.
3. Edward Said, *Cultuur en Imperialisme*, Vertaald door Luud Dorresteyn uit het Amerikaans (sic), Atlas Amsterdam, 1993.
4. Zo verknipten de Franse imperialisten het oude hertogdom Brabant in een provincie Brabant, een provincie Antwerpen en een provincie Noord-Brabant. Mede door het voortduren van de onzalige scheiding van de Nederlanden blijft deze onnatuurlijke verdeeldheid voortbestaan.
5. Van dit werk is mij geen Nederlandse vertaling bekend.
6. Peter Van der Veer, *Edward Said. Denker over grenzen*, blz 17.
7. In het *Algemeen Dagblad*.
8. Nauta, Lolle., "Schrijven over intellectuelen". In: *De rol van de intellectueel*, Van Genneep, Amsterdam, blz 9.
9. Said noemt zichzelf herhaaldelijk een Palestijns nationalist, hoewel hij elders deze kwalificatie dat weer verwerpt.

10. In het Nederlands verschenen onder de titel: *De manifestaties van de intellectueel*, Vertaling door Ardy Stegeman, Uitgeverij Atlas 1994.
11. Bv. Matthias E. Storme, "De taak van de intellectueel in de hedendaagse maatschappij", in *Vivat Academia* van maart 1998, blz 26-40.
12. Koningsbergen heet thans Kaliningrad en wordt een Russische stad genoemd.
13. Peter Van der Veer, *Edward Said. Denker over grenzen*, blz 72.
14. Frans-Jos Verdoodt, *Geschiedenis is nooit geschiedenis*, Academia Press, Gent 1997.
15. Peter Van der Veer, *Edward Said. Denker over grenzen*, blz 75.

Zuid-Afrika: samenleven vereist een nieuwe grondwet

Dr. Christo Landman, Pretoria

In zijn talloze geschriften over verdeelde samenlevingen heeft de Nederlandse politoloog Arend Lijphart het model van de zogenaamde "consociatieve democratie" uitgewerkt. In een dergelijke samenleving wordt het conflict tegengegaan door een voortgezette samenwerking tussen de onderscheiden gemeenschappen op het vlak van het gezamenlijke bestuur, maar blijven de groepsbelangen zoveel mogelijk beschermd door verregaande autonomie. Ter zake pleit Lijphart voor een stelsel waarin coalitievorming, vetorechten voor minderheden, verregaande groepsautonomie die zo mogelijk ook geografisch tot uiting komt en een opgevolgde afweging van individuele rechten en groepsbelangen.

De ideeën van Lijphart werden in Zuid-Afrika duidelijk toegepast toen in 1994 bij wet een *Volkstaatsraad* werd ingericht, die advies moest uitbrengen over ambities tot zelfbeschikking van de Afrikaners. Het was hierbij echter de vraag welke vorm deze zelfbeschikking diende aan te nemen: afsplitsing tot een soeveren staat, interne zelfbeschikking met een geografisch substraat of een culturele zelfbeschikking, waarbij het persoonlijke behoren tot een groep belangrijker wordt geacht. In dat laatste geval betreft de zelfbeschikking echter meer instellingen allerhande, zoals scholen, kerken, bedrijfsorganisaties, die door leden van een groep worden beheerd.

Het blijft echter de vraag of dergelijke hoogdravende benaderingen van de consociatieve democratie ook kunnen worden ondergebracht in het Zuid-Afrikaanse stelsel, zoals dat vorm heeft gekregen door de Grondwet van 1996. In beginsel valt dit zeker niet uit te sluiten, nu dit document een ratjetoe vormt van de socialistische eenheidscultuur van het ANC, de liberaal-humanistische mensenrechtencultuur van de post-apartheid NP en elementen van de etnische-groepsrechtencultuur van het Vrijheidsfront.

Toch is de werkelijkheid anders: het samenbrengen van elementen van allerhande slag heeft niet geleid tot een synthese, die een werkelijk beleefd pluralisme had kunnen zijn. Integendeel: als artikel 1 van de Grondwet Zuid-Afrika omschrijft als "een soevereine democratische staat", ligt de klemtoon in de passage op het woord "één". Veeleer dan

op de scheiding tussen de verschillende staatsmachten, wordt aandacht besteed aan hun samenwerking en hun coördinatie, ook wanneer het gaat om territoriaal gedecentraliseerde organen. De provincies zijn ingebed in een van-hoog-naar-laag-logica, die met federaal denken erg weinig te maken heeft. Een en ander blijkt overigens duidelijk uit de erg kleine ruimte die de provincies hebben bij het opstellen van de eigen grondwetten.

Het plaatje is nog duidelijker wanneer we naar de gemeenten gaan kijken: die hebben niet alleen met de staat als hogere overheid te maken, maar krijgen in de gestalte van de provincies nog een tweede pottekijker mee. Het feit dat "lagere" regelgeving die botst met "hogere" regelgeving automatisch geacht moet worden ongeldig te zijn, spreekt ter zake boekdelen. Ook hebben de hogere overheden zichzelf steeds de mogelijkheid gelaten op te treden in de plaats van de gemeenten, wanneer die zich niet wensen te schikken naar de zienswijze van staat of provincie. Hoe pijnlijk ook, de herinnering aan de Sovjet-grondwet van 1985 is duidelijk:

"De Sovjet-staat is georganiseerd volgens het beginsel van het democratisch centralisme en de verplichting van de lagere lichamen om zich te richten naar de beslissingen van de hogere lichamen."

In een dergelijke visie is een uitwerking van verregaand recht op zelfbeschikking nagenoeg onmogelijk. Zelfs iedere gedachte aan subsidiariteit is ver weg, omdat de "lagere lichamen" hun bestaan en mogelijkheden blijkbaar slechts ontleen aan de goede wil van de "hogere overheden". Anders gezegd: er zijn in de Grondwet van 1996 wel federale klanken te horen, maar ze domineren zeker niet.

Kenmerkend hiervoor is het feit dat de grondwetgever zeer huiverachtig staat tegenover alle vormen van lokaal burgerschap. Het burgerschapsconcept van het nieuwe Zuid-Afrika is dat van de Europese Unie: burgerschap is het recht te gaan en staan waar men wil, is een waarborg voor bewegingsvrijheid en verblijfsrecht. Het is duidelijk dat een dergelijke visie de uitbouw van territoriaal verankerde gebieden met zelfbestuur enkel kan bemoeilijken.

Maar het wantrouwen tegenover zelfbeschikking spreekt niet enkel uit de behandeling van culturele en territoriale gremia, ook onderwijs en eigendomsrecht worden in de Grondwet van 1996 benaderd vanuit een monistische gedachtenstroming. Zo verdween uit de Grondwet van 1993 het recht van de ouders op werkelijke inspraak in het beheer van onderwijsinstellingen die door de overheid ondersteund worden. Het

onderwijzend personeel is niet langer "knecht van twee meesters", de ouders en de overheid, maar een ambtenaar tussen anderen. In de visie van de Grondwet van 1996 is de school een gedecentraliseerd overheidslichaam, zoals het douanekantoor of het loodswezen. De greep van de overheid op het schoolwezen neemt nog dagelijks toe. Recente wetgeving geeft de Minister van Onderwijs de mogelijkheid de arbeidsplaatsen in zijn diensten te creëren en af te schaffen, de voorwaarden te wijzigen, graden en benoemingen toe te kennen en te wijzigen, zonder al te veel wettelijk of reglementair kader waarover hij zich zorgen moet maken.

Ook in het kader van de eigendomsbescherming, en met name dan de bescherming van onroerend eigendom, legt de Grondwet van 1996 bijzonder sterk de nadruk op de rechten van een vaag omschreven "algemeen belang".

Kortom: het lijkt weinig realistisch dat Zuid-Afrika een moderne democratie zou worden binnen het kader van de huidige Grondwet. Echt pluralisme is immers wat anders dan het mengen van onderling moeilijk verzoenbare uitgangspunten. Daarbij kan het echter niet volstaan de humanistisch-Westerse klemtoon op individuele rechten te presenteren als het alternatief bij uitstek voor de gedachte van de eenheidsstaat. Het is belangrijk het grondwettelijke denken in Zuid-Afrika zoveel mogelijk in eenklank te brengen met meer algemene beginselen, die internationaal aanvaard worden, onder meer wat betreft de kansen die private rechtspersonen op het vlak van economie en cultuur dienen te krijgen. Wat in het spel is, is immers de aansluiting van Zuid-Afrika bij een internationale, maar daarom nog niet "globale" waardengemeenschap.

Werkelijkheidszin als roes

Frank Judo

U leest het dezer dagen wel meer: "links" of "rechts" hebben enkel nog iets te betekenen in het verkeersreglement. Vaak, al te vaak, gaat dit soort stellingen uit van lieden die vooral geen keuzes wensen te maken. Bijgevolg is het zelden duidelijk of er dan misschien een andere breuklijn is opgedoken, die spijtig genoeg nog niet tot het journalistieke jargon is gaan behoren, dan wel of politiek voortaan - en Carl Schmitt ten spijt - een conflictloze ruimte is geworden. De tweede stelling werd op zijn slechtst verdedigd door de epigonen van Fukuyama, de eerste stelling wordt op haar best verdedigd door Rob Hartmans. Wie goed toekijkt, kan trouwens vaststellen dat Hartmans meteen de tweede stelling wat in bescherming neemt in zijn 25 stukjes over intellectuelen en hun politiek engagement, met bijzondere aandacht voor Machiavelli, Jünger, Klaus Mann, Carl Schmitt en Carlo Schmid, Klaas Schilder, Wim Rietdijk en vele anderen.

Want *Vaarwel dan!* is een boek dat het conflict tegelijkertijd erkent en onschadelijk maakt. Voor Hartmans gaat het fundamentele conflict namelijk tussen de pragmatici en de utopisten, tussen de *fundi's* en de *realo's*, telkens van alle slag. Dit leidt tot smeelige taferelen, die Hartmans' talent voor provocatie zonder appèl aantonen. Hoe noemt u anders een redacteur van de bijzonder progressieve *Groene Amsterdammer* die de lof zingt van de reactionaire terroriste Charlotte Corday - als heilige van het gespierde pragmatisme, *nota bene*? Of wat denkt u van een post-68'er die pleit voor een betere integratie van individuele en collectieve belangen in ons maatschappelijk discours? Wat er ook van zij: een maatschappelijke stroming die zich probleemloos dergelijke ketterse gedachten veroorlooft, geeft blijk van levenskracht.

Hoewel. Soms komt Hartmans' hartsgrondige anti-ideologisme weinig doorleefd over, en herinnert het aan de mindere goden van het postmodernistische pantheon - iets waar de schrijver zelf een hartsgrondige hekel aan moet hebben. Net daarom is het spijtig dat hij het *pièce de résistance* van zijn overzicht van het maatschappelijke denken voor een ander boek laat. Zijn ideeën over Willem Banning en Jacques de Kadt hebben we blijkbaar nog te goed. Toch valt te hopen dat iemand met de hoog-burgerlijke levensvisie van Hartmans zich ook

zal wagen aan die andere vrijdenkende aartsburger uit onze streken, Johan Huizinga. Terecht merkt Hartmans op de Huizinga door de huidige generatie historici veeleer als een soort Venus van Milo wordt bekeken: ongehoord mooi, maar je kan er niets mee aanvangen. En dat terwijl Huizinga steeds een historicus was met de voeten middenin de wereld, ook wanneer zijn cultuurpessimisme niet steeds even makkelijk te benaderen valt.

Wat er ook van zij: Hartmans is een pracht van een inleider op denkers die niet steeds even bekend zijn. Ondanks zijn intellectuele scepsis (zie zijn afrekening met het troetelkind van de Grachtengordel, Arthur Lehning, of zijn omschrijving van Jan Romein als "*een wel erg klein erflatertje*") is Hartmans bij uitstek een intellectueel, iemand die houdt van mooie gedachtengangen en daaruit een esthetisch genot puurt. Enkel is hij net iets te verstandig om te menen dat een dergelijke benadering per definitie ook in de wereld van de praxis aanbevelenswaard zou zijn. Daarvoor kent hij Machiavelli te goed, en weet hij dat politiek ook een handwerk dient te zijn.

N.a.v. Rob Hartmans, *Vaarwel dan! Intellectuelen en hun illusies*, s.l., Aspekt, 2000, 288 p., ISBN 90 75323 69 7

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr. Matthias Storme, Zuidbroek 49, 9030 Mariakerke

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Gwij Steel, Fort Lapin 41, 8000 Brugge

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Algemeen secretaris:

Lic. Machteld Lenoir, Vlamingdam 2, 8000 Brugge

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofdredacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Ph. D. Rita Wardenier, Weststraat 14, 8340 Damme

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Prof. Em. Dr. Koenraad Van Camp, Lovelingstraat 70, 2060 Antwerpen

Prof. Dr. Jozef T. Devreese, d'Oultremontlei 24, 2930, Brasschaat

Lic. David Vits, Brusselsesteenweg 130, 2800 Mechelen